
Roman Wróblewski
Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0003-0142-9274

Przed przełomem i po przełomie Gorbaczowa. ZSRR w polskiej prasie podziemnej lat 80.

Wstęp

Artykuł pokazuje zmianę w postrzeganiu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ludzi, kraju, władzy), jaka nastąpiła po objęciu przez Michaiła Gorbaczowa stanowiska sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Materiałem badań jest „Tygodnik Mazowsze”, który ukazywał się w latach 1982–1989 w drugim obiegu wydawniczym i był jednym z najważniejszych czasopism ówczesnej opozycji.

Cezurą analizy jest 11 marca 1985 r., czyli dzień wyboru Michaiła Gorbaczowa, na stanowisko sekretarza generalnego KPZR. Polityka tego właśnie sekretarza znacząco wpłynęła na historię państwowości rosyjskiej, jak i historię międzynarodową, a wręcz globalną. Celem niniejszej pracy jest zbadanie, jak zmienił się w prasie, która była wydawana poza cenzurą, wizerunek państwa radzieckiego po zmianie na stanowisku sekretarza partii komunistycznej. Pytania badawcze: jaki był obraz ZSRR przed wyborem Gorbaczowa? Jaki był obraz ZSRR po wyborze Gorbaczowa? Oczekiwane odpowiedzi z jednej strony wydają się oczywiste, bo zmiana jest historycznie znana. Jednak w tej analizie materiałem jest specyficzne medium i z naukowego punktu widzenia ta analiza może być interesująca.

Prasa podziemna w Polsce

Początki niezależnego ruchu wydawniczego lat 80. ubiegłego wieku sięgają połowy lat 70. Wtedy to w Lublinie z inicjatywy studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: Janusza Kupskiego, Bogdana Borusewicza i Piotra Jeglińskiego powstała inicjatywa wydawania niezależnego, niepodlegającego cenzurze czasopisma¹. O wyjątkowym znaczeniu prasy niezależnej końca lat 70. i lat 80. świadczy znaczna liczba wydawanych tytułów (w katalogu Biblioteki Narodowej odnotowano 5957 tytułów z okresu 1976–1990²). Swoim zasięgiem obejmowała terytorium całego kraju. Jednym z najważniejszych czasopism tamtego okresu był „Tygodnik Mazowsze”, który ukazywał się w Warszawie i był kolportowany na terenie całej Polski.

„Tygodnik Mazowsze”

Historia powstania „Tygodnika Mazowsze” sięga okresu legalnej działalności NSZZ „Solidarność” (jesień 1980 – wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.). Jeszcze w listopadzie 1981 r. władze Regionu Mazowsze podjęły decyzję o wydawaniu własnego czasopisma. Przygotowania te zostały przerwane wprowadzeniem 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego.

Inicjatywa powołania czasopisma nie została jednak porzucona. „Tygodnik Mazowsze” zaczął się ukazywać w warunkach konspiracyjnych w lutym 1982 r. Spirytus movens przedsięwzięcia zostały dwie dziennikarki prasy niezależnej: Helena Łuczywo i Joanna Szczęсна, które uniknęły internowania.

Redakcja nowo powstałego pisma rygorystycznie przestrzegała zasad konspiracji. System pracy wynikał z odmiennej sytuacji poszczególnych jej członków. Ukrywające się Łuczywo, Szczęсна, Kruczkowska-Bikont i Pawlicka regularnie zmieniały mieszkania, w których przebywały. Z kolei Dodziuk i Bydlińska-Czernuszczyk na co dzień funkcjonowały jawnie, mieszkaly w swoich domach, chodziły do pracy, na pewien czas stawiały się w lokalu, w którym w danym momencie pracowała redakcja³.

O dużym znaczeniu pisma decydowało kilka czynników. Jednym z nich była bliska współpraca redakcji z ukrywającymi się liderami

¹ J. Błażejowska, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010, s. 38.

² Baza: *Czasopisma polskie niezależne 1976–1990*, [on-line:] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=22> – 16.03.2025.

³ J. Ołaszek, *Podziemne dziennikarstwo*, Warszawa 2018, s. 100.

solidarnościowego podziemia, co powodowało, że było postrzegane jako głos władz nielegalnego związku. Drugim było to, że ukazywało się w Warszawie, a więc w centrum życia politycznego i społecznego. Ponadto miało ono wysokie nakłady i ogólnopolski kolportaż.

Znaczenie tygodnika, a właściwie zespołu, który czasopismo tworzył, nie ograniczyło się do ostatniego numeru, który ukazał się w kwietniu 1989 r. Mało docenianym czynnikiem wskazującym na dużą rangę „Tygodnika Mazowsze” jest fakt, że przed wyborami z 4 czerwca 1989 r. prawie cały zespół redakcyjny przeszedł do nowopowstałej „Gazety Wyborczej”, która stała się głównym medium Komitetu Obywatelskiego w czasie kampanii wyborczej. Po tych wyborach „Gazeta Wyborcza” została jednym z ważnych czasopism na rynku medialnym.

Analiza zawartości

W badaniach oparto się na analizie zawartości, która jest:

...zespołem różnych technik systematycznego badania strumieni lub zbiorów przekazów, polegającego na możliwie obiektywnym (w praktyce zwykle intersubiektywnym zgodnym) wyróżnianiu i identyfikowaniu ich możliwie jednoznacznie skonkretyzowanych, formalnych lub treściowych, elementów oraz na możliwie precyzyjnym (w praktyce: ilościowym) szacowaniu rozkładu występowania tych elementów i na głównie porównawczym wnioskowaniu, a zmierzającego przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego⁴.

Analiza zawartości pozwala na badanie zbiorów przekazów (a w tym konkretnym przypadku był to zamknięty zbiór wszystkich tekstów), które ukazały się w jednym tytule i nawiązywały do jednego tematu. Opis opierał się na kategoryzacji tematycznej, na podstawie której można było określić różnice w opisie ZSRR przed i po wyborze M. Gorbaczowa.

Materiał badań

Materiałem badań był cały nakład „Tygodnika Mazowsze” między 2 lutego 1982 (pierwszy numer) a 12 kwietnia 1989 r. (ostatni numer). Z tak szeroko zakrojonego materiału wyekscerpowano fragmenty, które dotyczyły Związku Radzieckiego. W związku z tematem artykułu naturalną cezurą w zbieranym materiale był wybór Michaiła Gorbaczowa na sekretarza generalnego KPZR.

⁴ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 45.

Analiza wszystkich numerów „Tygodnika Mazowsze” pozwoliła zebrać korpus 331 tekstów. Ich chronologię przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Statystyka tekstów, które odnoszą się do ZSRR w „Tygodniku Mazowsze”

Rok	Liczba tekstów
1982	19
1983	38
1984	49
1985	19
1986	24
1987	65
1988	95
1989	22
Suma	331

Źródło: opracowanie własne.

Najmniej tekstów, w których była mowa o ZSRR, jest w 1982 r., czyli na początku stanu wojennego. Jest to zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę to, że „Tygodnik Mazowsze” w tym okresie skupiał się przede wszystkim na wydarzeniach krajowych, a więc licznych protestach, strajkach, manifestacjach przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego. Drugim rokiem z najmniejszą liczbą tekstów o ZSRR jest roku 1985. Właśnie w tym roku Michaił Gorbaczow został sekretarzem generalnym KPZR. W kolejnych latach jest stały wzrost publikacji o ZSRR, co jest związane ze zwiększonym zainteresowaniem redakcji tym tematem. Kolejny wyraźny spadek dotyczy 1989 r., ale redakcja „Tygodnika Mazowsze” działała tylko do 12 kwietnia 1989, a więc niecałe cztery miesiące tego roku.

Wybór Michaiła Gorbaczowa

11 marca 1985 r. Michaił Siergiejewicz Gorbaczow został wybrany sekretarzem generalnym Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Był on trzecim nowo wybranym sekretarzem generalnym KPZR w ciągu trzech lat od 1982 r., kiedy to zmarł Leonid Breżniew.

Wybór Gorbaczowa był efektem wewnętrznych porozumień we władzach KPZR. Według Gorbaczowa „...doszli oni wówczas do następującego wniosku: «powinniśmy teraz ze sobą współpracować»”⁵. Osobą, która miała najwięcej do powiedzenia w wyborach, był Andriej Gromyko:

⁵ М. Горбачев, *Жизнь и реформы*, т. 1, Москва 1995, s. 264.

Układ ten był bardzo korzystny: Gromyko był liderem przerzedzonej już grupy „starców” w Biurze Politycznym. Nieprzypadkowo dołączył do grona zwolenników Gorbaczowa. Wcześniej odnosił się do pochodzącego ze Stawropola sekretarza KC z pewną rezerwą, a nawet niepokojem. Jednak już w 1984 i na początku 1985 r. przy pośrednictwie MSZ i ludzi bliskich zarówno Gorbaczowowi, jak i Gromyce podjęto starania o nawiązanie kontaktów między obydwoma liderami⁶.

Michaił Gorbaczow gdy został sekretarzem generalnym KPZR miał 54 lata, co znacznie różniło się od średniej wieku wysokich rangą działaczy partyjnych ZSRR, która wynosiła 66 lat⁷. Głównymi hasłami nowego sekretarza stały się ‘głasność’ oraz ‘pieriestrojka’. Pierwsze z nich oznaczała jawność, czyli ograniczenie cenzury i zwiększenie swobody wypowiedzi, zaś drugie obejmowało zasadnicze przekształcenia społeczeństwa i państwa radzieckiego⁸.

Gorbaczow różnił się od swoich poprzedników w stylu uprawiania polityki: „Nowy sekretarz generalny popierał ideę opozycji i uważał, że nie da się jej uniknąć. Gorbaczow wierzył we własne siły i nie obawiał się tego przeciwnika. W ten sposób doszło do przerywania tradycji totalitaryzmu”⁹. Według Gorbaczowa opozycja była wręcz potrzebna:

W 1986 r. na spotkaniu z dziennikarzami Gorbaczow przedstawił swoje zdanie na temat tego, jak powinny wyglądać relacje władzy z opozycją: „wiele spośród naszych konserwatywnych działań, błędów i niedociągnięć, które powodują paraliż intelektualny i marazm twórczy, zarówno w partii, jak i w państwie, jest spowodowanych brakiem opozycji, alternatywnych opinii i ocen. I tutaj, na obecnym poziomie rozwoju społeczeństwa, rolę swoistej opozycji mogłaby odgrywać prasa”¹⁰.

Nowy sekretarz generalny stał się bardzo popularny zwłaszcza na Zachodzie. Powstało nawet określenie ‘gorbimania’:

...czyli bezkrytycznego uwielbienia dla Michaiła S. Gorbaczowa, ostatniego sekretarza generalnego (tzw. genseka) Komitetu Centralnego Komunistycznej

⁶ R.G. Pichoja, *Historia władzy w Związku Radzieckim 1945–1991*, tłum. M. Głuszkowski, P. Zemszał, Warszawa 2011, s. 446.

⁷ M. Kozak, *Michaił Gorbaczow – mąż opatrnościowy czy grabarz ZSRR*, Histmag.org, 11.03.2015, [on-line:] <https://histmag.org/Maz-opatrznosciowy-czy-grabarz-ZSRR-Poczatki-rzadow-Michaila-Gorbaczowa-10758> – 17.03.2025.

⁸ A. Achmatowicz, *Pieriestrojka* [hasło], *Encyklopedia PWN*, [on-line:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pieriestrojka;3956848.html> – 17.03.2025.

⁹ R.G. Pichoja, dz. cyt., s. 462.

¹⁰ *Власть и оппозиция: Российский политический процесс XX столетия*, ред. Ю.В. Аксютин, О.В. Волобуев, А.А. Данилов и др., Москва 1995, s. 284.

Partii Związku Radzieckiego, okazywanego przez część opinii publicznej w Europie Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych od czasu jego wizyty we Francji w październiku 1985. Społeczeństwa zachodnie naiwnie przyjmowały za rzeczywisty propagandowy wizerunek „siódmego sekretarza” jako szczerego demokraty, szlachetnego reformatora i wyrafinowanego wielbiiciela kultury zachodniej. Na gruncie polskim sztandarową wykładnią takiej postawy była popularna piosenka *Idzie wiosna ze Wschodu* w wykonaniu Andrzeja Rosiewicza¹¹.

Wizerunek ZSRR przed wyborem M. Gorbaczowa

Związek Radziecki przed wyborem Michaiła Gorbaczowa był przedstawiany przede wszystkim w sposób negatywny. Zebrany materiał pozwala na podzielenie go na kilka obszarów tematycznych.

ZSRR jako państwo-agresor

Jedną z ważniejszych kategorii opisu ZSRR w „Tygodniku Mazowsze” jest kategoria, która pokazuje Związek Radziecki jako państwo-agresora. Najczęściej jest w tym właśnie kontekście przywoływana sowiecka interwencja w Afganistanie. „Tygodnik Mazowsze” przypomina kontekst historyczny interwencji i wskazuje na jednoznacznie agresywne działania ZSRR:

Rosjanie stawiają u władzy posłuszny sobie rząd Babraka Karmala (Parczam), który formalnie sprawuje władzę do dziś. Karmal obejmuje stanowiska: przewodniczącego Rady Rewolucyjnej, naczelnego dowódcy sił rewolucyjnych, premiera, sekretarza generalnego KC. [...] Już ponad 3 lata toczą się walki. Ludność, poza grupą kolaborantów i frakcją Parczam, prowadzi aktywną walkę zbrojną bądź zachowuje postawę biernego oporu. Po inwazji radzieckiej ok. 3 mln. uchodźców afgańskich schroniły się w Pakistanie i Iranie¹².

„Tygodnik Mazowsze” opisywał okrucieństwo żołnierzy radzieckich:

Władze okupacyjne stosują terror na wielką skalę. Docierające sporadycznie relacje z obozów i więzień, gdzie przebywają dziesiątki tysięcy przeciwników reżimu, mówią o okrucieństwach niewyobrażalnych dla Europejczyków. W rejonach wiejskich, podejrzanych o współpracę w partyzantami, wojsko pacyfikuje wsie paląc domy i zabijając ludność cywilną. Niszczenie zasiewów ma na celu pozbawienie powstańców bazy żywnościowej¹³.

¹¹ Z. Zblewski, *Leksykon PRL-u*, Kraków 2000, s. 62.

¹² N.D., *Afganistan*, „Tygodnik Mazowsze” 1983, nr 45, s. 5.

¹³ *Afganistan. V rocznica*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 110, s. 1.

Przedstawianie Związku Radzieckiego jako agresora miało także wymiar historyczny. Redakcja „Tygodnika Mazowsze” przypominała o agresywnych działaniach ZSRR we wcześniejszych latach: interwencję w Czechosłowacji w 1968 r.¹⁴ oraz na Węgrzech w 1956 r.¹⁵ Redakcja upamiętniała żołnierzy zamordowanych w Katyniu wierszami na pierwszej stronie czasopisma (w numerach: 47. oraz 84.). Przypominano także agresję ZSRR na Polskę 17 września 1939 r. oraz konsekwencje tego ataku: „Polaków masowo osadzano w więzieniach i łagrach, wywożono na Syberię i do Kazachstanu, rozstrzeliwano. Na zajętych terenach stalinowska władza przystąpiła do bezwzględnej sowietyzacji i rusyfikacji, niszcząc polską kulturę, język, tradycje, religię”¹⁶.

Dysydenci

O ile Związek Radziecki jako państwo, władza radziecka, instytucje, partia komunistyczna mają wybitnie negatywny wizerunek w „Tygodniku Mazowsze”, to już odwrotnie jest w przypadku dysydentów czyli Rosjan, którzy sprzeciwiali się władzy. Niekwestionowanym liderem opozycji tamtego czasu w ZSRR był Andriej Sacharow. Dziennikarze tygodnika opisywali głódówkę, jakiej się podjął, aby uzyskać zgodę władz na wyjazd za granicę swojej żony, Jeleny Bonner:

Z całego świata – od organizacji międzynarodowych, rządów, partii politycznych, wybitnych osobistości – napływają do Moskwy protesty i apele na rzecz sławnego dysydenta rosyjskiego, laureata Pokojowej Nagrody Nobla, prof. Andrieja Sacharowa. Przebywający na zesłaniu w Gorkim Sacharow głoduje od 2 V, chcąc wymusić na władzy zgodę na wyjazd żony Eleny Boner na leczenie kardiologiczne za granicę. E. Boner przyłączyła się do głódówki. Brak jest jakichkolwiek informacji na temat zdrowia Sacharowów. Krążą pogłoski, że po tygodniu oboje zostali zabrani przemocą z mieszkania do szpitala, a także że są tam siłą dokarmiani¹⁷.

Właśnie los Sacharowów jest pretekstem, aby pokazać niehumanizm systemu komunistycznego w ZSRR. Zrobił to Adam Michnik, który dramat rodziny ukazał na tle działań bezwzględnej maszyny komunistycznego państwa. Wydaje się, że właśnie takie zestawienie najlepiej pokazuje opresyjną istotę systemu komunistycznego:

¹⁴ *Bratnia przemoc*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 97, s. 4.

¹⁵ *Węgry '56*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 103, s. 3.

¹⁶ 17 września 1939 [notatka], „Tygodnik Mazowsze” 1983, nr 62, s. 1.

¹⁷ *W obronie Sacharowów*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 89, s. 3.

Tak właśnie wygląda nasza normalność: wojna wydana parze bezbronnym ludzi przez potężne supermocarstwo i filozofia tego supermocarstwa, które swych obywateli traktuje jak więźniów. Bowiern trzeba się czuć naczelnikiem więzienia, by orzekać, że więzień Sacharow symuluje głodówkę; trzeba mieć mentalność policyjnego konowala, by orzekać, że stan zdrowia p. Heleny Bonner nie wymaga leczenia w specjalistycznej klinice. Sowiecki komunizm jest oparty na wzorach więziennych – trzeba powtarzać to aż do znudzenia, powtarzać tak długo, jak długo choć jeden człowiek na świecie będzie miał wątpliwości w tym przedmiocie. Sowiecki komunizm zlikwidował własność prywatną, by uczynić swoją własnością wszystkich ludzi. Wszyscy jesteśmy więźniami¹⁸.

Republiki radzieckie

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich na łamach „Tygodnika Mazowsze” nie był postrzegany jako monolit. Redakcja wskazywała na różnicowanie narodowościowe ZSRR ze szczególnym akcentem na sąsiadów Polski oraz kraje nadbałtyckie. W numerze 71. ukazał się przeglądowy artykuł, w którym opisano losy: Litwy, Łotwy i Estonii. Autor zwrócił uwagę na represje sowieckie, jakie dotknęły mieszkańców tych republik w czasie II wojny światowej:

W lecie 1940 r. w ramach ustaleń paktu Ribbentrop-Mołotow ZSRR dokonał aneksji wszystkich trzech krajów. Pod lufami sowieckich czołgów ogłoszone zostało „dobrowolne” wstąpienie Litwy, Łotwy i Estonii w skład Związku Radzieckiego. Natychmiast rozpoczęły się czystki i represje, które osiągnęły punkt kulminacyjny tuż przed wybuchem wojny niemiecko-sowieckiej. [...] Wraz z powrotem władzy radzieckiej w krajach nadbałtyckich zapanował masowy terror. Aresztowania, egzekucje i deportacje osiągnęły punkt kulminacyjny w końcu lat czterdziestych, podczas kolektywizacji¹⁹.

Represje nie dotyczyły tylko okresu wojennego, ale również czasów współczesnych. „Tygodnik Mazowsze” poświęcił tej tematyce rubrykę *Więźniowie polityczni w ZSRR*. Można było w niej przeczytać m.in. o procesie Sigitasa Tamkewicziusa, litewskiego księdza skazanego za „agitację i propagandę antyradziecką”; skazaniu P. Roskalnsa oraz J. Wewerisa na karę łagru za rozpowszechnianie ulotek wzywających do wyzwolenia Łotwy spod okupacji radzieckiej; aresztowaniu w Samarkandzie rabina Mo-sze Abramowa za naruszenie przepisów dotyczących swobód religijnych

¹⁸ A. Michnik, „Życie Warszawy” donosi..., „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 92, s. 2.

¹⁹ (w.t.), Litwa, Łotwa, Estonia, „Tygodnik Mazowsze” 1983, nr 71, s. 3.

i „złośliwe chuliganstwo”²⁰. W innych numerach pojawiały się dramatyczne informacje o śmierci w łagrze Aleksieja Tichego, ukraińskiego działacza, współpracownika wydawnictw niezależnych, oraz samobójstwie ukraińskiego poety Jurija Litwina, a także śmierci w łagrze (lub w szpitalu psychiatrycznym) założyciela niezależnych związków zawodowych na Ukrainie Aleksieja Nikitina²¹.

W 1984 r. ukazał się w „Tygodniku Mazowsze” tekst, który rozpoczyna się znamienym i, z perspektywy lat, proroczym wstępem: „Wbrew potocznym mniemaniom na wschodzie nie graniczymy z Rosją lecz z Białorusią i Ukrainą. To z nimi, jak dożyjemy, będziemy sobie kiedyś układali współżycie na prawdziwie ludzkich i dobrosąsiedzkich zasadach”²². Po tych słowach autor omawia historię Ukrainy. Wywód historyczny kończy przesłaniem dla współczesnych:

Z Ukrainą wiele zbliżało nas w przeszłości, wiele również dzieliło. Dzisiaj najgłębsze racje obu narodów nakazują podjęcie pięknego, chrześcijańskiego hasła „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. Dotyczy to naturalnie i mniejszości ukraińskiej u nas...²³.

W tematykę represji władzy radzieckiej wobec mniejszości narodowych wpisuje się notatka, która ma charakter nekrologu, poświęcona śmierci Walerego Marczenki:

Walery Marczenko, lat 37, pisarz, poeta, publicysta i tłumacz ukraiński, bojownik o prawa człowieka w ZSRR, zmarł 7 X w szpitalu więziennym w Leningradzie, gdy po ustaniu funkcjonowania obu nerek nie zezwolono na dializę. Po raz pierwszy skazano go w 1973 r. na 6 lat zaostrego obozu i dwa lata zsyłki za publikacje poza cenzurą i działalność społeczną; ponownie – w marcu br. na 10 lat obozu i 5 lat zsyłki. Był ciężko chory na nerki i serce²⁴.

Sytuacji na Białorusi był poświęcony artykuł *Białoruś – dobroruś* w 84. numerze „Tygodnika Mazowsze”. Autor omawiał w nim historię tego państwa. Już w pierwszym zdaniu wyraził sympatię do Białorusi: „Słowo «Białoruś» lepiej brzmi w polskim uchu niż «Ukraina», bo mniej jest obciążone pamięcią wzajemnych krzywd, a w dodatku kilku ludzi wytrwale się u nas upomina o dobre imię tego kraju-sąsiada”²⁵.

²⁰ *Więźniowie polityczni w ZSRR*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 75/76, s. 6.

²¹ *Archipeląg GULAG*, „Tygodnik Mazowsze” 1985, nr 112, s. 4.

²² (w.t.), *Walka o Ukrainę*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 77, s. 3.

²³ *Tamże*, s. 3.

²⁴ *Walery Marczenko*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 102, s. 4.

²⁵ (Wt), *Białoruś – dobroruś*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 84, s. 3.

Sekretarze generalni KPZR

Osobnym tematem opisu ZSRR w „Tygodniku Mazowsze” byli sekretarze generalni Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Przez cały okres wydawania „Tygodnika Mazowsze” było ich aż czterech. W momencie powstania czasopisma żył jeszcze Leonid Breżniew (wybrany 14 października 1964). Następcą Breżniewa został Jurij Andropow (wybrany 12 listopada 1982 r.), zaś po Andropowie sekretarzem generalnym został Konstantin Czernienko (od 13 lutego 1984 r.). Michaiła Gorbaczowa wybrano zaś 11 marca 1985 r.

Leonid Breżniew był negatywnie postrzegany jako reprezentant sił antyreformatorskich we władzach KPZR: „Breżniew z kolei był uznanym szefem kontrreformacji – za zadanie postawił sobie likwidację chruszczowowskich reform, przywrócenie maksimum struktur stalinowskich (oprócz masowego krwawego terroru)”²⁶. Kasandra, komentując wybór Andropowa, wskazywała na niejednoznaczne oceny nowego sekretarza, co było widoczne już w samym nagłówku: *Czekista czy „pragmatyk”?*²⁷. W swojej analizie przedstawiła argumenty za tym, że będzie on skłonny do rezygnacji z konfrontacyjnej polityki ZSRR z Zachodem.

Po śmierci Jurija Andropowa na stanowisko Sekretarza Generalnego KPZR wybrano Konstantina Czernienkę. „Tygodnik Mazowsze” zareagował w podobnym tonie, jak to było w przypadku wyboru Andropowa: niepewność w stosunku do nowego przywódcy. Widać to już w pierwszych słowach artykułu z komentarzem dotyczącym wyboru: „Nie wiemy, co reprezentuje sobą Konstantin Czernienko”²⁸.

ZSRR po wyborze M. Gorbaczowa

Michaił Gorbaczow

Zmiana na stanowisku sekretarza generalnego KPZR nastąpiła 11 marca 1985 r. Przywódcą ZSRR został Michaił Gorbaczow. W „Tygodniku Mazowsze” ukazał się tekst, w którym ocena tego faktu nie była jednoznaczna:

Można się jednak spodziewać, że Gorbaczow przez pierwszych kilka miesięcy czy nawet lat będzie się musiał koncentrować na umacnianiu swojej pozycji [...] uważany jest na Zachodzie za dość liberalnego. Ten bardziej cywilizowany wizerunek nowego przywódcy sowieckiego będzie zapewne atutem wykorzystywanym przez Kreml dla celów kampanii propagandowej

²⁶ Martin, *Co dalej w ZSRR?*, „Tygodnik Mazowsze” 1982, nr 35, s. 3.

²⁷ Kasandra, *Czekista czy „pragmatyk”*, „Tygodnik Mazowsze” 1982, nr 34, s. 3.

²⁸ Martin, *Kto następny – Czernienko*, „Tygodnik Mazowsze” 1984, nr 78, s. 3.

skierowanej do społeczeństw zachodnich. Natomiast dla swoich Gorbaczow będzie musiał mieć inną twarz. Jeżeli nie chce wzbudzić strachu i niechęci wśród aktywu partyjnego, musi trzymać się twardego kursu. Tak więc najpewniej nie ma co liczyć ani na rychłą odwilż w ZSRR ani na zwrot ku odprężeniu w stosunkach Wschód-Zachód²⁹.

Osoba nowego sekretarza generalnego KPZR wyraźnie zdominowała opis Związku Radzieckiego. Już w momencie wyboru redakcja „Tygodnika Mazowsze” zwróciła uwagę na szybkie tempo ogłoszenia sukcesji po Czernience: „Nominację Michaiła Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KPZR ogłoszono niespodziewanie szybko, już na drugi dzień po śmierci Czernienki...”³⁰. Jednocześnie przewidywano ciągłość w polityce wewnętrznej nowego sekretarza: „W tej sytuacji nadzieje, że znaczenie młodszy od swoich poprzedników Gorbaczow zabierze się do reformowania stosunków wewnętrznych w Rosji, nie mają większych podstaw”³¹. Wizerunek nie reformatora, jakże znany z lat późniejszych, ale kontynuatora polityki poprzedników zdominował przekaz „Tygodnika Mazowsze” w kolejnych numerach. Świadczą o tym chociażby same nagłówki: *Na wschodzie bez zmian*³², *O wątpliwych nadziejach i iluzjach wiązanych z reformami gospodarczymi Michaiła Gorbaczowa*³³. Przed samym XXVII Zjazdem KPZR felietonista „Tygodnika Mazowsze” zadawał pytanie: *Do czego zmierza Gorbaczow?*³⁴. Komentarz po zakończeniu Zjazdu był zatytułowany: *Więcej tego samego*³⁵.

Istotną zmianą w postrzeganiu ZSRR było to, że od momentu wyboru Gorbaczowa artykuły o nim lub ZSRR zaczęły się pojawiać na pierwszej stronie tygodnika, czyli w miejscu zarezerwowanym dla tematów ważnych. Wcześniej taka sytuacja nie miała miejsca.

Postrzeganie Gorbaczowa zaczęło się zmieniać po około roku. „Tygodnik Mazowsze” pisał o zmianach personalnych (wymiana pierwszych sekretarzy w republikach związkowych)³⁶ oraz zmianach w prasie radzieckiej, która zaczęła pisać o możliwości wycofania się z Afganistanu czy katastrofach naturalnych w ZSRR, o czym dotychczas jej czytelnicy nie mogli przeczytać.

²⁹ Bez złudzeń, „Tygodnik Mazowsze” 1985, nr 121, s. 2.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² D. Warszawski, *Na wschodzie bez zmian*, „Tygodnik Mazowsze” 1985, nr 127, s. 1–2.

³³ Jur, *O wątpliwych nadziejach i iluzjach wiązanych z reformami gospodarczymi Michaiła Gorbaczowa*, „Tygodnik Mazowsze” 1985, nr 140, s. 3.

³⁴ J. Białołęcki, *Do czego zmierza Gorbaczow?*, „Tygodnik Mazowsze” 1986, nr 158, s. 1–2.

³⁵ K. Grodkowski, *Więcej tego samego*, „Tygodnik Mazowsze” 1986, nr 162, s. 1, 2.

³⁶ J. Białołęcki, dz. cyt., s. 1.

Gorbaczowowskie zmiany tego okresu były oceniane jako powierzchowne:

Z potopu słów, jaki popłynął na Zjeździe KPZR, wyłoniło się zdumiewająco mało konkretów. Większość komentatorów zachodnich ocenia go jako wielką chmurę, z której pokropił przelotny deszczyk. Ludzi, którzy spodziewali się, że zostanie tam nakreślony program szerokich reform, poczuli się rozczarowani. Główne bowiem przesłanie zjazdu brzmi: więcej tego samego³⁷.

Zakończenie tego tekstu zawiera powątpiewanie w reformy Gorbaczowa: „Jeżeli Gorbaczow miał jakiś pomysł, jak zabrać się do usuwania schorzeń radzieckiego państwa, to na zjeździe KPZR ten pomysł się nie ujawnił. Ale czy on w ogóle istnieje?”³⁸.

W „Tygodniku Mazowsze” dostrzegano zjawisko ‘gorbizmu’, czyli zauroczenia Michaiłem Gorbaczowem. Nieco ironicznie pisano po zakończeniu X Zjazdu PZPR, gdzie gościem był sekretarz generalny KPZR:

Wedle zachodniej prasy Gorbaczow udzielił Jaruzelskiemu błogosławieństwa. A przecież chodzi o związek nie religijny, lecz erotyczny: partia zakochała się w Gorbaczowie i to z wzajemnością. Jego słowa „głęboko wzruszają” (Rakowski), jego „obecność jest niezapomnianym przeżyciem” (J. Nęcki). Uczucie stopniowo ogarnia wszystkich: „chętnych do rozmowy, do uściśnięcia ręki było coraz więcej”³⁹.

„Tygodnik Mazowsze” zauważał, że gorbizm rozwinął się przede wszystkim na Zachodzie: „Cały świat pilnie śledzi kolejne kroki Michaiła Gorbaczowa. Czołowy polityk brytyjskiej Partii Pracy Denis Healey określa go jako swojego ulubionego bohatera, minister spraw zagranicznych RFN Hans Dietrich Genscher radzi, by brać zapewnienia radzieckiego genseka serio, prof. Sacharowa oklaskującego przemówienie Gorbaczowa na moskiewskim Forum Pokojowym wszystkie niemal telewizje pokazały”⁴⁰. Jednak felietonista „Tygodnika Mazowsze” był zdystansowany: „A więc lody w Związku Radzieckim ruszyły? Stoimy w obliczu ogromnych i budzących jeszcze większe nadzieje zmian? Niestety, nie sposób dzielić powszechnego na Zachodzie tak wielkiego optymizmu”⁴¹. Jednak w innym tekście w tym samym numerze, można się natknąć na afirmację głośności, jednego z kluczowych haseł Gorbaczowa. Autor wymienia

³⁷ K. Grodkowski, dz. cyt., s. 1.

³⁸ Tamże.

³⁹ FF, PZPR i jej obłubieniec, „Tygodnik Mazowsze” 1986, nr 176, s. 4.

⁴⁰ Janusz Białołęcki, *Żadnych mrzonek, Panowie?*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 201, s. 1.

⁴¹ Tamże.

wiele przykładów pozytywnych zmian w Związku Radzieckim, aczkolwiek dotyczą one głównie mediów. Na zakończenie pada cytat z prywatnego listu z Moskwy do przyjaciół w Polsce: „Wiesz przecież, jak zawsze odnosiłem się do telewizji i gazet. A teraz dosłownie boję się wyłączyć telewizor. Takie interesujące audycje!”⁴².

Po około roku od wyboru na Sekretarza Generalnego KPZR można zaobserwować wyraźną zmianę w postrzeganiu Gorbaczowa. Początkowy obraz kontynuatora dotychczasowej polityki radzieckiej ewoluował w kierunku reformatora, ze szczególnym naciskiem na hasło ‘głasnost’. Przykładem może być tytuł dyskusji o polskich mediach pierwszego obiegu, jaka została opublikowana w numerze 217 „Tygodnika Mazowsze”: *Głasnost po polsku*⁴³. Redakcja użyła rosyjskiego pojęcia, które najwyraźniej pozytywnie odbierała, jako określenie pozytywnych zmian w polskich mediach.

Podobnie jak ‘głasnost’ redakcja starała się wykorzystać drugie powszechnie znane Gorbaczowowskie hasło czyli ‘pieriestrojke’. Właśnie pieriestrojka pojawiła się w nagłówku rozmowy: *Czy da się wykorzystać „pieriestrojke”?*⁴⁴ Tekst jest zapisem rozmowy działacza nielegalnej „Solidarności” na temat zmian w Związku Radzieckim. Wśród opinii pojawiały się zdania sceptyczne w ocenie tego, co się dzieje w ZSRR („Większość dyskutantów była sceptyczna i uważała, że nie należy z polityką Gorbaczowa wiązać zbyt dużych nadziei”⁴⁵). Jednak były też głosy, że zmiany Gorbaczowowskie mogą być pozytywne dla Polski. Taką opinię wyraził prof. Geremek: „...wydarzenia w Związku Radzieckim mogą wpłynąć na naszą sytuację tylko pozytywnie [...] Zwrócił przy tym uwagę, że również opozycja nie wykorzystuje ożywienia, jakie wprowadzają reformy Gorbaczowa”⁴⁶. Jedno, co zdecydowanie dominuje w wypowiedziach czy to sceptycznych, czy afirmujących, to pozytywna ocena pieriestrojki. Sceptycyzm wynikał bardziej z przekonania, że pieriestrojka jest zabiegiem chwilowym, który można w każdej chwili zakończyć.

Wizerunek Gorbaczowa-reformatora nie był bez skaz. O tym, że aparat represji w ZSRR nadal funkcjonował, pisał Marcin Mięguszowiecki, autor tekstu *Dzień, w którym zabito „głasnost”*⁴⁷. Odniósł się on do wyroku śmierci dla K. Ryskulbekowa – studenta, uczestnika demonstracji w Ałma-Acie. Mięguszowiecki w konkluzji napisał, że „Jeśli kazachski student

⁴² B. Dąbr. *Głasnost*, „Tygodnik Mazowsze”, 1987 nr 201, s. 4.

⁴³ J. Klincz (oprac.), *Głasnost po polsku*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 217, s. 1–2.

⁴⁴ J. Klincz (oprac.), *Czy da się wykorzystać „pieriestrojke”*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 218, s. 1, 4.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ M. Mięguszowiecki, *Dzień, w którym zabito „głasnost”*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 216, s. 1.

zostanie stracony, nie będzie pierwszą ofiarą aparatu represji pod rządami Gorbaczowa, by wspomnieć zamęczzonego w łagrze ukraińskiego poetę i obrońcę praw ludzkich Wasyla Stusa czy Anatolija Marczenkę⁴⁸.

„Tygodnik Mazowsze” ukazuje Michaiła Gorbaczowa w sposób niejednoznaczny. Na łamach periodyku pojawiają się głosy pozytywnie oceniające działalność sekretarza generalnego KPZR, jak i takie, które go krytykują. Redakcja na pewno nie uległa zauroczeniu Gorbaczowem.

Awaria elektrowni atomowej w Czarnobylu (26 kwietnia 1986 r.) nie wpłynęła negatywnie na medialny wizerunek sekretarza generalnego. Pierwszy numer „Tygodnika Mazowsze” po katastrofie ukazał się 8 maja 1986 r. i był prawie w całości poświęcony temu tragicznemu wydarzeniu. Na pierwszej stronie, obok winiety, pojawił się odredakcyjny komunikat, w którym użyto słów: „Jesteśmy w najwyższym stopniu oburzeni postawą władz ZSRR, które zbrodniczo lekceważąc – opóźniły i wciąż opóźniają podanie do publicznej wiadomości informacji o wypadku”⁴⁹. Użycie słowa ‘zbrodniczo’ świadczy o wyjątkowo krytycznej ocenie postępowania władz Związku Radzieckiego, jednak Gorbaczow nie jest wymieniony wprost: w całym numerze ani razu nie pada jego nazwisko.

Schyłek działalności Gorbaczowa był raczej negatywnie oceniany przez redakcję „Tygodnika Mazowsze”, która odnotowywała dyplomatyczne porażki Gorbaczowa. Stało się tak w przypadku Afganistanu: „Afgański bluff Gorbaczowa nie powiódł się: Pakistan twardo odmówił zgody na komunistyczne rządy w Kabulu. Mimo to ZSRR ogłosił, że wycofuje się z Afganistanu – bez względu na wynik rozmów genewskich”⁵⁰.

GUŁag

„Tygodnik Mazowsze” przypominał o istnieniu systemu obozów pracy przymusowej, które ciągle funkcjonowały mimo powołania na stanowisko sekretarza generalnego Michaiła Gorbaczowa. W artykule *W imieniu więźniów GUŁAG-u*, autor przypominał, że wśród więźniów są liczne grupy narodowościowe (Litwini, Ukraińcy, Łotysze, Estończycy, Gruzini, Ormianie, Tatarzy); członkowie różnorodnych grup religijnych; mieszkańcy ZSRR, którzy chcieli wyjechać za granicę (szczególnie tzw. refuznicy, czyli Żydzi, którzy chcieli wyemigrować do Izraela); pacyfiści (zwłaszcza ci, którzy uchylali się od służby wojskowej, czy odmawiali składania przysięgi). Autor wymienił także specyficzne rodzaje więzienia w Związku Radzieckim, jakim były zakłady psychiatryczne.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ *Składamy wyrazy...*, „Tygodnik Mazowsze” 1986, nr 169, s. 1.

⁵⁰ K. Pajka, *Tydzień w tydzień*, „Tygodnik Mazowsze” 1988, nr 244, s. 4.

Andriej Sacharow

Najbardziej znanym przedstawicielem środowisk dysydenckich był Andriej Sacharow, do którego zwrócili się polscy intelektualiści i działacze opozycji:

Serdecznie witamy Pana na wolności. To dobra wieść z Waszego kraju. Pana wolny głos do narodów świata jest świadectwem, że możliwe jest porozumienie Polaków i Rosjan oparte na wierze w suwerenne prawa narodów, społeczności i osoby ludzkiej⁵¹.

Sacharow był niekwestionowanym autorytetem w kwestii praw człowieka. Był postrzegany jako ważna osobistość przez gości zagranicznych, którzy przyjeżdżali do ZSRR: „Podczas oficjalnej wizyty w ZSRR pani Thatcher spotkała się na lunchu z Andriejem Sacharowem...”⁵²; „Proces uwalniania więźniów politycznych – jak oświadczył Andriej Sacharow podczas spotkania w Moskwie z premierem Francji Chirakiem – uległ ostatnio zahamowaniu”⁵³.

„Tygodnik Mazowsze” stale informował o wypowiedziach Andrieja Sacharowa:

Andriej Sacharow wystąpił 5 X we francuskiej telewizji [...] Poinformował, że w ZSRR nadal jest ok. 400 więźniów politycznych, a ponad 2 mln. ludzi więzi się w nieludzkich warunkach. Wezwał do reformy radzieckiego wymiaru sprawiedliwości i systemu więziennictwa, zniesienia kary śmierci, zagwarantowania prawa do emigracji. Po raz kolejny zaapelował o wycofanie wojsk radzieckich z Afganistanu⁵⁴.

Kraje nadbałtyckie, Ukraina, Białoruś

Podobnie jak sprzed powołania Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KPZR, „Tygodnik Mazowsze” często informował o tym, co się dzieje w krajach sąsiadujących z Polską oraz nadbałtyckich. Materiały „Tygodnika Mazowsze” są swoistym kalendarzem wybijania się ich na niepodległość. Redakcja zwracała uwagę nie tylko na wydarzenia związane ze stopniowym odzyskiwaniem suwerenności, ale informowała także o reakcji władz centralnych ZSRR.

⁵¹ List do Andrieja Sacharowa, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 194, s. 1.

⁵² W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 206, s. 4.

⁵³ W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 212, s. 4.

⁵⁴ W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 222, s. 4.

Dowodem na przebudzenie polityczne były manifestacje:

W stolicy Łotwy Rydze odbyła się 14 VI demonstracja w 46 rocznicę masowych deportacji na Syberię, po aneksji państw bałtyckich przez ZSRR⁵⁵; „W demonstracjach w stolicach Łotwy, Litwy i Estonii uczestniczyły setki ludzi. Wiece odbyły się 23 VIII w rocznicę paktu Ribbentrop-Mołotow, który umożliwił ZSRR aneksję republik nadbałtyckich”⁵⁶; „W 49 rocznicę odzyskania przez Łotwę niepodległości 18 XI ulicami Rygi przeszedł kilkutysięczny milczący tłum”⁵⁷; „Manifestacja w Rydze, zorganizowana przez niezależne ugrupowania w rocznicę deportacji ludności Łotwy w 1941 i 1949 r. miała niezwykle przebieg. [...] Wieczorem główną arterią Rygi ruszył ogromny pochód do pomnika Niepodległości – wzniesionego w 1935 r., z godłem wolnej Łotwy. Na wielu transparentach powtarzało się hasło: „Wolność dla Łotwy”, ale były i dalej idące: „Armia Czerwona precz z Łotwy”, „KGB = SS”. [...] Estonia. W Tartu organizatorem manifestacji, największej w republice, był oficjalny Ruch Frontu Ludowego. Po wysłuchaniu patriotycznych przemówień na placu przed ratuszem 10 tys. ludzi przeszło pochodem pod gmach KGB. Nad tłumem powiewały niebiesko-czarno-białe flagi estońskie. [...] TASS doniósł, że podczas oficjalnych uroczystości doszło do „demagogicznych, nacjonalistycznych wystąpień”. Nieoficjalny wiec zgromadził 6 tys. ludzi”⁵⁸.

„Tygodnik Mazowsze” rejestrował kolejne etapy wybijania się na niepodległość republik bałtyckich:

Na uroczystym posiedzeniu „sejmu” Sajudisu, obradującego w Kownie 16 II, w rocznicę odzyskania przez Litwę niepodległości, ogromną większością głosów przyjęto uchwałę żądającą suwerenności państwowej oraz niezależności prawnej, kulturalnej i gospodarczej. Zaproponowano, by Litwa stała się „państwem neutralnym w europejskiej strefie zdemilitaryzowanej”. Na 200-tysięcznym wiecu kard. Sładkevicius wzywał do rozsądku i cierpliwości: „Ostateczny cel – niepodległość można osiągnąć jedynie drogą małych kroków”. Również na wiecu w Wilnie przeważały wyważone hasła, główne: „Niech Litwa będzie taka, jaką chce jej naród”⁵⁹.

Nie zabrakło także odniesienia do Michaiła Gorbaczowa i jego reform: „«Kwestia bałtycka» traktowana jest przez narody nierosyjskie jako

⁵⁵ *W bloku. ZSRR, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 216, s. 4.*

⁵⁶ *Ryga, Wilno, Tallin. Manifestacje niepodległościowe, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 219, s.1.*

⁵⁷ *Ryga – kolejne demonstracje, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 229, s. 1.*

⁵⁸ *Demonstracje w republikach bałtyckich, „Tygodnik Mazowsze” 1988, nr 256, s. 1.*

⁵⁹ *W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1989, nr 283, s. 4.*

sprawdzian demokratycznej retoryki Gorbaczowa – test jego politycznej wiarygodności”⁶⁰.

Pieriestrojka

Redakcja „Tygodnika Mazowsze” dużo miejsca poświęcała tematowi zmian w Związku Radzieckim:

We wszystkich sferach słysząc o „przyspieszeniu” i „przebudowie”. Starzy biurokraci różnych szczebli lecą z posad. Całe republiki i obwody stają na dywaniku, ujawniając bezmiar korupcji, łapownictwa, kumoterstwa i zwykłego złodziejstwa. Czy jednak nowi, zwykle młodszy i energiczniejsi rządcy okażą się lepsi? Niemal każdy dzień przynosi świadectwa, że coś i gdzieś się rusza: zwolniono grupę więźniów sumienia (choć nie doczekał swobody Anatolij Marczenko), temu i owemu pozwolono wyjechać, przywrócono swobodę egzystencji Sacharowowi⁶¹.

Chronologię szybkich zmian próbowano ująć w swoiste teksty kalendarzowe:

30 I przewodniczący radzieckiego Komitetu Antysyjonistycznego podczas nagrywania programu dla amerykańskiej telewizji powiedział, że zapadła decyzja, aby ponownie rozpatrzyć podania 10 tys. Żydów, którym odmówiono zgody na emigrację. Według jego oświadczenia w styczniu bieżącego roku zgodę taką otrzymało 500 osób, a jest to – jak się wyraził – „dopiero początek”. 30 I zostały wezwane do KGB żony dwu więźniów politycznych: Siergieja Chodorowicza (rzecznika założonego przez Sołżenicyna Funduszu Pomocy Prześladowanym) oraz Anatolija Koriagina (skazanego za badanie nadużyć radzieckiej psychiatrii). Tam dowiedziały się, że mężowie ich zostaną zwolnieni, jeśli zdecydują się na emigrację. W świat poszła wiadomość, że wyszli na wolność. 7 II Andriej Sacharow poinformował, że zgłosiły się do niego – bezpośrednio lub za pośrednictwem rodziny – 43 osoby zwolnione z łagrów i więzień. [...] 9 II w Moskwie ok. 20 osób – przyjaciele i rodzina uwięzionego Josifa Bieguna (od 1970 roku starającego się o emigrację do Izraela) wyszli na Arbat, gdzie rozwinęli transparenty z żądaniem jego uwolnienia po rosyjsku i hebrajsku. Milicja nie interweniowała⁶².

Lektura „Tygodnika Mazowsze” skłania do wniosku, że Gorbaczowskie zmiany dotyczyły przede wszystkim sfery intelektualnej. Wyrażnie widać to w wywiadzie z Andrzejem Drawiczem:

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ WT, *Lekkie, ale jednak ciepłko do wschodu*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 193, s. 1.

⁶² (AK), *Dopiero początek?*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 199, s. 1.

Ożywienie najlepiej widać w literaturze. Wznowienia, powroty, pierwsze wydania pisarzy, którzy byli wyklęci albo przedstawiani tylko wycinkowo czy z jakimiś deprecjonującymi komentarzami. Publikowanie utworów demaskatorskich, jednoznacznie stwierdzających generalny upadek społeczeństwa radzieckiego. Wreszcie nurt krytycznego rozrachunku w przeszłością⁶³.

Swoisty wiatr zmian Andrzej Drawicz najlepiej widział w radzieckiej prasie: „Mam przed sobą dziesięć tytułów, bez których dziś absolutnie nie można się obejść: «Ogoniok», «Sowietskaja kultura», «Litieraturnaja gazeta», «Litieraturnaja Rossija», «Nowyj Mir», «Znamia», «Junost», «Družba narodow», «Woprosy literatury». Teraz doszło do tego leningradzkie pismo «Newa»...”⁶⁴. Inteligencki entuzjazm wywołany zawartością radzieckich czasopism, nie przeszkadzał w krytycznym spojrzeniu na inne grupy społeczeństwa ZSRR:

Jeśli chodzi o tzw. szerokie masy, to mamy do czynienia ze stanami daleko posuniętej apatii, zniechęcenia i absolutnej niewiary w jakiekolwiek reformatorskie poczynania. Do tego dochodzą jeszcze odruchy niechęci, ponieważ Gorbaczow zwęził strumień alkoholu dopływający do szerokich mas, które były w niewyobrażalny sposób rozpite⁶⁵.

Borys Jelcyn

Wynikiem zmian w społeczeństwie radzieckim było wykreowanie nowych liderów. Jednym z nich był Borys Jelcyn, który swoją karierę polityczną rozpoczął od działalności w aparacie partyjnym. Tak pisał o nim „Tygodnik Mazowsze”:

Borys Jelcyn, I sekretarz Moskiewskiego Komitetu KPZR, z-ca członka politbiura zapowiedział na nadzwyczajnym posiedzeniu KC 21 X, że poda się do dymisji, gdyż „w obliczu hamujących reformy manewrów biurokratycznych nie jest w stanie kontynuować pracy”. Fakt ten potwierdził 31 X na konferencji prasowej przedstawiciel radzieckiego MSZ, nie informując jednak o powodach decyzji Jelcyna. Podał natomiast, że większość członków KC odniosła się krytycznie do jego wystąpienia⁶⁶.

W kolejnych numerach „Tygodnik Mazowsze” informował o społecznych przejawach obrony Jelcyna:

⁶³ J. Klincz (rozmawiał), *Dalej niż za Chruszczowa, rozmowa z Andrzejem Drawiczem, tłumaczem literatury rosyjskiej*, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 203, s. 1.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 226, s. 4.

Tysiące ulotek w obronie I sekretarza moskiewskiego komitetu partii Jelcyna pojawiło się 1 XI w jego rodzinnym mieście Swierdłowski. Informują one, że podał się do dymisji na plenum KC „na znak protestu przeciwko hamującej proces demokratyzacji działalności szefa KGB Czernikowa i głównego ideologa partii Ligaczowa”, a jego odejście umocni „siły politycznej represji i dogmatycznego socjalizmu”. „Nasze milczenie – piszą autorzy ulotek – pomaga tylko przeciwnikom reform. Ziomkowie Jelcyna! Kierujcie zbiorowe protesty przeciw jego ustąpieniu na ręce władz. Protestujcie!”. Ulotki i plakaty o podobnej treści pojawiły się 6 XI, w przeddzień defilady z okazji 70-lecia rewolucji, na stacjach moskiewskiego metra. Trzy dni później przedstawiciele Federacji Klubów Socjalistycznych, grupującej 15 organizacji nieformalnych, złożyli w radzie miejskiej deklarację w obronie Jelcyna. Wezwali w niej do opublikowania protokołów z dyskusji KC i rady miejskiej. Zwrócili się także o zezwolenie na zorganizowanie w centrum Moskwy wiecu na rzecz zwiększenia zakresu głośności⁶⁷.

Redakcja „Tygodnika Mazowsze” wyjaśniała okoliczności związane z wystąpieniem i rezygnacją Jelcyna: „Gorbaczow jako pierwszy wytknął Jelcynowi błędy w kierowaniu moskiewską organizacją i oskarżył go o przedkładanie osobistych ambicji ponad interes partii. Inni mówcy ostrzeg: o »wbijaniu noża w plecy«, zdradzie partii, próbie wprowadzenia podziałów w Biurze Politycznym”⁶⁸.

Krytyka na forum Komitetu Centralnego i rezygnacja z sekretarzowania moskiewskiej organizacji partyjnej nie zakończyły jednak kariery Jelcyna.

Zakończenie

Analiza zawartości „Tygodnika Mazowsze” pozwoliła określić najważniejsze zakresy tematyczne, które pojawiały się w tym czasopiśmie w kontekście Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Wizerunek ZSRR w pierwszej połowie lat 80. (przed wyborem Gorbaczowa) można ująć w punktach:

- Oceny zdecydowanie negatywne ZSRR jako państwa, ideologii, władzy;
- Agresywne działania na arenie międzynarodowej (agresja w Afganistanie);
- Represyjność państwa (system GUŁAG);
- Brak swobody wypowiedzi;

⁶⁷ W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 227, s. 4.

⁶⁸ W bloku, „Tygodnik Mazowsze” 1987, nr 228, s. 4.

- Ograniczanie praw człowieka;
- Pozytywna ocena wszelkiego sprzeciwu wobec władz;
- Sympatia w stosunku do republik sąsiadujących z Polską.

Statystyki pokazują, że w drugiej połowie lat 80. nastąpił w „Tygodniku Mazowsze” wzrost liczby tekstów, których tematem był ZSRR. Jest to związane z wyborem Michaiła Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KPZR i jego polityką, której hasłowymi wyznacznikami były ‘pieriestrojka’ i ‘głasnost’. To właśnie medialny wizerunek nowego sekretarza jest jedną z dominant tematycznych w tekstach o Związku Radzieckim. Gorbaczow stał się punktem odniesienia: cytowane są jego słowa, zachowania, inicjatywy. Jednak nie jest to tylko zainteresowanie afirmatywne. Zwłaszcza w pierwszych miesiącach po wyborze redakcja odnosi się z niepewnością do nowego sekretarza: opinie o nim nie są jednoznaczne. W późniejszym okresie jest dużo pozytywnych opinii, ale nie tylko, bo zdarzały się słowa krytyki.

Zmianę w postrzeganiu ZSRR po wyborze Gorbaczowa można ująć w punktach:

- Pozytywna, aczkolwiek nie bezkrytyczna ocena Michaiła Gorbaczowa;
- Pozytywna ocena działań niepodległościowych w Estonii, Łotwie i Litwie;
- Ujawnienie konfliktów narodowościowych (zwłaszcza między Ormianami a Azerami);
- Ujawnienie aspiracji grup społecznych (postulat powrotu Tatarów Krymskich na Krym; zgoda na wyjazd Żydów do Izraela; powrót Niemców na teren byłej republiki nadwołżańskiej);
- Wzrost znaczenia ruchów dysydenckich (znacząca rola społeczna Sacharowa, pobudzenie w środowisku inteligenckim);
- Wykreowanie nowych liderów ruchów demokratycznych (Jelcyn);

Przyjęta w tej analizie cezura, jaką był wybór Michaiła Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KPZR, okazała się nieprecyzyjna. Sam wybór nie spowodował w „Tygodniku Mazowsze” zmiany opisu państwa radzieckiego. Zmiana ta nastąpiła po około roku od wyboru.

Na uwagę zasługuje kwestia, jak sama głasnost wpływała na przekaz „Tygodnika Mazowsze”? Wydaje się, że wpływ ten był duży. Redakcja często jako źródła informacji o ZSRR podawała media radzieckie. „Tygodnik Mazowsze” nie miał korespondentów w Związku Radzieckim, dlatego też sięgał do prasy radzieckiej. Redakcja opierała się na tym, co pisały np.: „Moskowskije nowosti”, „Argumenty i fakty”, „Litieraturnaja gazieta”, „Izwestija”, a także „Ogoniok”. Jednak należy pamiętać, że w państwie totalitarnym, jakim było ZSRR, funkcjonowała cenzura prewencyjna, a więc ona – pośrednio – także wpływała na to, co się ukazywało w radzieckich

mediach. Paradoksalnie „Tygodnik Mazowski” – czasopismo wydawane poza zasięgiem cenzury – opierało się na tekstach „współtworzonych” przez cenzurę. Z drugiej strony redakcja publikowała cenne analizy komentatorów, np.: Brukselczyka (Leopolda Ungera), Dawida Warszawskiego (Konstantego Geberta), Andrzeja Drawicza, którzy wyrażali niezależne opinie. Wskazywali nie tylko na pozytywne aspekty zmian sytuacji politycznej i społecznej w ZSRR, ale widzieli również negatywne strony tego, co się w Związku Radzieckim działo.

Bibliografia

- Achmatowicz A., *Pieriestrojka* [hasło], *Encyklopedia PWN*, [on-line:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pierestrojka;3956848.html> – 17.03.2025.
- Baza: *Czasopisma polskie niezależne 1976–1990*, [on-line:] <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=22> – 16.03.2025.
- Błażejowska J., *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010.
- Gorbachev M., *Zhizn' i reformy*, t. 1, Moskwa 1995 [Горбачев М., *Жизнь и реформы*, Москва 1995].
- Kozak M., *Michaił Gorbaczow – mąż opatrnościowy czy grabarz ZSRR*, Histmag.org, 11.03.2015, [on-line:] <https://histmag.org/Maz-opatrnosciowy-czy-grabarz-ZSRR-Poczatki-rzadow-Michaila-Gorbaczowa-10758> – 17.03.2025.
- Olaszek J., *Podziemne dziennikarstwo*, Warszawa 2018.
- Pichoja R.G., *Historia władzy w Związku Radzieckim 1945–1991*, tłum. M. Głuszkowski, P. Zemszał, Warszawa 2011.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.
- Vlast' i oppozitsiya: Rossiyskiy politicheskii protsess XX stoletiya*, red. Yu.V. Aksyutin, O.V. Volobuev, A.A. Danilov i dr., Moskwa 1995 [Власть и оппозиция: Российский политический процесс XX столетия, ред. Ю.В. Аксютин, О.В. Волобуев, А.А. Данилов и др., Москва 1995].
- Zblewski Z., *Leksykon PRL-u*, Kraków 2000.

Streszczenie

W artykule przedstawiono rekonstrukcję dwóch obrazów medialnych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich: przed wyborem Michaiła Gorbaczowa na sekretarza generalnego KPZR i po jego wyborze. Materiałem były teksty z „Tygodnika Mazowski” jednego z najważniejszych czasopism drugiego obiegu wydawniczego. Jako metodę wybrano analizę zawartości czasopism. Pozwoliła ona na określenie różnic w obu opisach. Obraz ZSRR na początku lat 80. jest przede wszystkim pejoratywny. Obraz ZSRR po wyborze Gorbaczowa ujawnia znaczne konflikty społeczne. Jedną z głównych kategorii tematycznych jest opis samego Gorbaczowa. Teksty „Tygodnika Mazowski” mają walor dokumentacyjny

zwłaszcza w opisie odzyskiwania niepodległości Litwy, Łotwy i Estonii. Znaczna część źródeł dziennikarskich w „Tygodniku Mazowsze” pochodzi z prasy radzieckiej.

Słowa kluczowe: Związek Radziecki, Michaił Gorbaczow, pieriestrojka, głasnost, „Tygodnik Mazowsze”, prasa niezależna

Before and after Gorbachev's breakthrough: The USSR in the Polish underground press of the 1980s

Abstract

This article presents a reconstruction of two media images of the Union of Soviet Socialist Republics: before and after Mikhail Gorbachev's election as General Secretary of the CPSU. The material was based on articles from *Tygodnik Mazowsze* one of the most important underground publications. The chosen method was a content analysis of the magazines, which allowed for the identification of differences between the two descriptions. The image of the USSR in the early 1980s is primarily pejorative. The image of the USSR after Gorbachev's election reveals significant social conflicts. One of the main thematic categories is the description by Gorbachev himself. The texts in *Tygodnik Mazowsze* are of documentary value, particularly in their descriptions of the regaining of independence by Lithuania, Latvia, and Estonia. A significant portion of the journalistic sources in *Tygodnik Mazowsze* come from the Soviet press.

Keywords: Soviet Union, Mikhail Gorbachev, perestroika, glasnost, *Tygodnik Mazowsze*, independent press